

De biografie: kunst en wetenschap

Ineke Sluiter

(toespraak, in verkorte vorm gehouden bij de uitreiking van de Nederlandse Biografieprijs bij de Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen, 31 oktober 2022)

Roddel, historische romans, biografieën

Wij mensen zijn ten diepste geïntrigeerd door de levens van andere mensen. Zo gek is dat natuurlijk niet. Wij zijn sociale wezens, die leren van voorbeelden in positieve en negatieve zin. Wij vragen ons af hoe andere mensen hun levens hebben ingericht, welke keuzes ze hebben, welke talenten en belemmeringen, welke relaties, en hoe ze met dat alles omgaan. In welke context leven of leefden ze? Wat is de invloed daarvan? We moeten het maar toegeven: wij zijn ongegeneerd nieuwsgierig naar de details van andermans leven, en we horen en vertellen daar graag verhalen over, want via verhalen begrijpen wij de wereld of menen dat althans te doen.

Het aanleveren van de details en de verhalen kan via allerlei genres. Maar wij gaan het hier niet hebben over de roddeljournalistiek of ‘juice channels’, al verklaart dezelfde menselijke basisimpuls wel de populariteit daarvan.

Wij hebben het vandaag over het type biografie waarmee chique organisaties als de Hollandsche Maatschappij en de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen zich bemoeien, als partners in de biografieprijs. Dat veronderstelt een verband met wetenschap. Ik was dan ook blij met de expliciete vraag van enkele collega’s van de bèta- en medische wetenschappen: is die bemoeienis van de KNAW met biografieën wel terecht? Wat heeft biografie met wetenschap te maken? Biografieën zijn toch een genre dat door een groot publiek gelezen wordt? Juist de alomtegenwoordigheid van die *andere*, die ‘juicy’ genres voor de bevrediging van onze menselijke nieuwsgierigheid maakt het beantwoorden van deze vragen extra belangrijk.

Onderzoeken en verantwoording afleggen

Ik preek hier natuurlijk voor eigen parochie. Wij weten het wel: een biografie is iets anders dan een historische roman, en die verschilt weer van een sappig stuk in een tijdschrift, om maar niet te spreken van het feitenvrij losgaan in de sociale media. Het verschil tussen al deze manieren om over levens van mensen te spreken is de mate waarin de auteurs bereid of in staat zijn onderzoek te doen en vooral verantwoording af te leggen over hun werk; ook de aard van die verantwoording verschilt.

De feitenvrije roddelaar laat zich slechts onder dwang en luid protest inperken, en wel door het strafrecht—over dit genre kunnen we verder zwijgen. Van historische romans heeft de meesterlijke Colm Tóibín fraai gezegd dat de feiten uit het leven van zijn hoofdpersonen niets anders zijn dan het anker voor zijn verbeeldingskracht, het geraamte waaraan hij zijn creatieve narratieve fictie ophangt. Maar het blijft fictie, sterker nog: hoe meer ruimte als schrijver hij zichzelf toestaat, hoe aantrekkelijker die fictie wordt. Hij mag karakters invullen, dialogen schrijven, de lezer getuige laten zijn van zaken waar normaliter geen derden bij zijn, hij mag zijn intuïties over het innerlijk leven en de motivaties van zijn hoofdpersonen volgen. En over niets daarvan is hij verantwoording schuldig. De schrijver wordt beschermd door zijn dichterlijke vrijheid, de *poetica licentia*. Rechtszaken van mensen die zich menen te herkennen in romanfiguren en die zich door de voorstelling van zaken tekort gedaan voelen, zijn zo goed als kansloos. Literaire fictie legt geen claim op de waarheid. Ook

personages die de naam dragen van mensen die echt bestaan, zijn nog steeds het product van creatieve verbeelding. En die is vrij. In Tóibín's boeken over Henry James (*The Master*) en Thomas Mann (*the Magician*) is Tóibín zelf onzichtbaar, al lijkt het geen twijfel dat er veel onderzoek ten grondslag ligt aan de romans. Het werk vraagt er niet om beoordeeld te worden op de kwaliteit van dat onderzoek. Het gaat uitsluitend om zijn literaire verdiensten.

De biografie als wetenschappelijk genre

Maar een biografie die zichzelf als zodanig afficheert en dat méént (ik laat hier het literaire spel met genres voor het gemak weg), brengt een verantwoordelijkheid van een totaal ander kaliber met zich mee: wetenschappelijke verantwoordelijkheid. De biograaf legt dan ook verantwoording af, als in elk ander wetenschappelijk genre. Het werk moet controleerbaar en navolgbaar zijn, het rapporteert zijn bronnen, maakt zijn argumenten en veronderstellingen expliciet en onderscheidt feiten van interpretatie. Het vergt vaak diepgaand onderzoek en kennis, niet alleen van de persoonlijke details van het leven van de hoofdpersoon, maar ook van de grotere context, alles wat maar relevant is voor de wereld van de hoofdpersoon en voor een goed begrip van zijn of haar levensomstandigheden—historisch, literair, sociaal-economisch, cultureel of ideologisch. Niets van dit alles betekent overigens dat elke willekeurige biograaf op basis van hetzelfde bronnenmateriaal tot dezelfde conclusies of precies hetzelfde product zou zijn gekomen.

Want hier raken we een ander belangrijk punt voor de geesteswetenschappen—en uit welke discipline de biograaf ook oorspronkelijk afkomstig is: hij of zij is bij het schrijven van een biografie óók een geesteswetenschapper; een biografie is een subgenre van de geschiedwetenschap—. In de geesteswetenschappen zijn de persoon en de context van de biograaf zelf óók van invloed op het uiteindelijke product. Een biografie is een *interpretatie* van een leven, en alle interpretatiewetenschap heeft te maken met de interactie tussen het object (in dit geval het leven dat beschreven wordt), en de onderzoeker (de schrijver). Een goede geesteswetenschapper is zich dat bewust en is niet bang om de eigen positie zichtbaar te maken, zodat anderen kunnen beoordelen in hoeverre die positie van invloed is geweest op het eindproduct.

Wetenschap en kunst

Is dit alles wetenschap? Ja! En zoals alle verhalende geschiedwetenschap: het is altijd óók kunst. Laten we vooral de creativiteit niet onderschatten die noodzakelijk is voor een leesbare, interessante, navolgbare biografie. Een goede biografie kan door veel mensen gelezen worden, maar slechts door weinigen geschreven. Een biograaf werkt op de toppen van zijn of haar kunnen als schrijver. Het kunnen bereiken van een groter publiek zegt niets over de wetenschappelijkheid van het werk, en al helemaal niets negatiefs. Een biografie is wetenschap en wetenschapscommunicatie tegelijk.

De biograaf moet verder gas geven en remmen tegelijk: tot de kernkwaliteiten van de mens als verhalen-vertellend dier hoort dat wij in en met behulp van verhalen steeds op zoek zijn naar causaliteit, naar samenhang, naar intentionaliteit en welbewuste en gemotiveerde keuzes. Ook wetenschappers zoeken naar samenhang, maar de geportretteerden in een biografie reageren niet per se op de gebeurtenissen in hun levens als biljartballen op de krachten van de keu. De valkuil van de verhalenverteller is dat de rommeligheid en toevalligheden die elk leven eigen zijn, te zeer

worden weggepoetst en gladgestreken. De goede biografie is zich van dat risico bewust en maakt zich dus maximaal controleerbaar door de lezer. Kunst en wetenschap.

Tips uit de oudheid I: Herodotus: kijk naar het einde!

Natuurlijk zoek ik ook nog even naar tips voor de biografie vanuit de klassieke oudheid. Om te beginnen is daar het motto van de geschiedschrijver Herodotus, vijfde eeuw voor onze jaartelling: 'Kijk naar het einde!' Je kunt een leven eigenlijk pas helemaal overzien als het is afgelopen. 'Kijk naar het einde' is nuttig, omdat een biografie ook vaak een weging door de biografie omvat, een morele weging van een leven, of een weging van het belang ervan. 'Kijk naar het einde' wil niet zeggen dat wij teleologisch te werk mogen gaan, dus doen alsof het hele leven gericht naar één einddoel toewerkt. Het gaat om het overzicht dat nodig is om een afgewogen oordeel te kunnen vellen. De dood van de hoofdpersoon is daarbij een veilig, want enigszins stabiel eindpunt, al blijkt dat bij het verloop van de geschiedenis de weging van een leven kan veranderen. Het moment waarop een voetballer zijn kicken aan de wilgen hangt levert een minder overtuigend gevoel van 'closure' en het moment waarop een kroonprinses achttien wordt, is geschikt voor een kennismakingsinterview, niet voor een biografie.

'Kijk naar het einde' komt voor in het gesprek tussen de steenrijke Croesus, koning van de Lydiërs, en de wijze Griekse wetgever en wetenschapper Solon (*Hist.* 1.30). Croesus leidt zijn Griekse gast rond door al zijn schatkamers en informeert dan wie volgens Solon de gelukkigste van alle mensen is. De hele encenering suggereert dat hij naar een compliment vist. Maar zonder een moment te aarzelen zegt Solon: 'Majesteit, dat is de Athener Tellus'. 'Hoezo dat?', vraagt Croesus, die net als wij nog nooit van Tellus gehoord heeft. 'Nou,' zegt Solon, 'Tellus had geweldige kinderen en met zijn vaderstad ging het ook goed. Zijn kinderen kregen zelf ook weer kinderen, en die bleven allemaal leven. En zijn eigen levenseinde was prachtig: hij stierf een heldendood op het slagveld, wat hem een staatsbegrafenis en postume eerbewijzen opleverde. Alle ingrediënten voor een waarlijk gelukkig leven.'

Croesus laat het er niet bij zitten. Hoe zit het met de zilveren medaille in die geluks-competitie? Die is dan toch zeker voor hem? Maar Solon verrast hem opnieuw en noemt de broers Cleobis en Bitoon. Zij woonden in Argos, hadden een ruim inkomen en waren fysiek beresterk, het waren sportkampioenen. Op een keer wilde hun moeder naar een religieus festival met haar ossenwagen, maar er was een probleem: de ossen waren niet op tijd van het land gekomen (ieder tijdperk heeft zijn eigen variant op de materieel-problemen van de NS). De beide jongemannen wisten meteen wat hun te doen stond: ze spanden zichzelf onder het juk en trokken de wagen, met hun moeder erop, naar het heiligdom, een heel aantal kilometers verderop. Iedereen diep onder de indruk. Hun moeder was natuurlijk dankbaar en blij en bad tot de godin om haar zonen het beste te geven dat een mens maar krijgen kon. Er was een offerplechtigheid en een feestmaal en toen gingen haar zonen slapen in het heiligdom. En werden nooit meer wakker. Zij kregen standbeelden bij het heiligdom vanwege hun uitmuntende kwaliteiten.

Alweer dus een mini-biografie van ogenschijnlijk heel gewone mensen tegen wie Croesus het moet afleggen: hij is er flink kwaad om. Solon moet hem uitleggen dat hij weliswaar 'welvarend' is, maar dat het leven nu eenmaal wisselvallig is, en dat hij hem dus pas 'gelukkig' kan noemen als hij weet dat Croesus ook een goed levenseinde heeft gehad. En na dat college vertrekt Solon weer naar Athene.

Croesus zal nog veel gelegenheid hebben om aan Solon terug te denken, want de ene na de andere ramp komt op zijn weg. Eerst sterft zijn zoon. Dan verslikt hij zich in een orakel dat voorspelt dat als Croesus tegen de Perzen te velde zal trekken, hij een groot rijk zal vernietigen. Dat laatste klopt wel, maar het blijkt om zijn eigen rijk te gaan. De Perzen nemen hem bovendien gevangen en zetten hem op een brandstapel. ‘Solon, Solon, Solon!’, roept hij vanuit die penibele toestand. De brandstapel brandt al. Hij wordt er op het nippertje vanaf gehaald om te vertellen wat hij bedoelt, en zo wordt dit verhaal zijn redding.

‘Kijk naar het einde!’. Er zijn gevallen waar het juist iemands dood is die volledig beeldbepalend is voor hoe we aan zijn of haar leven terugdenken. Mijn vriend en collega Maghiel van Crevel spreekt dan over ‘thanato-grafie’ in plaats van biografie (van *thanatos*, ‘dood’, en *graphein*, ‘schrijven’). Van Crevel doelt niet zo maar op het verhaal van iemands dood, maar hij heeft het over een vorm van biografie vanuit een specifieke invalshoek. Van sommige levensverhalen is de afloop zo bepalend dat het de interpretatie van een heel leven met terugwerkende kracht kleurt. Denk aan Socrates, Christus, Jeanne d’Arc, Martin Luther King. Hun dood is als het ware de garantie voor de authenticiteit en het belang van hun leven en hun overtuigingen. In een serieuze biografie zal de schrijver hierin veel zelfbeheersing aan de dag moeten leggen. Ik herhaal het maar: gas geven en remmen tegelijk, want juist in zulke gevallen dreigt de teleologische valkuil.

Tips uit de oudheid II: Plutarchus: de veelzeggende anekdote

Mijn tweede (en laatste) aan de oudheid ontleende tip voor biografen dank ik aan Plutarchus (tweede helft van de eerste eeuw / begin van de tweede eeuw van onze jaartelling). Plutarchus is geboren in Griekenland, dat in zijn tijd al deel uitmaakt van het Romeinse rijk. Hij schrijft onder meer een aantal ‘parallele levens’, telkens één van een Griek en één van een Romein, gevolgd door een vergelijking. Het boeiende aan Plutarchus is dat hij ons ook vertelt wat hij belangrijk vindt als biograaf en wat voor soort biografieën hij wil schrijven: hij demonstreert dus precies de soort ‘self-awareness’ die een geesteswetenschapper past. Het gaat hem bij uitstek om het *morele* gehalte van een leven, het karakter, gedrag en ethisch besef van zijn hoofdpersonen. Om juist dat aspect bloot te leggen maakt hij veelvuldig gebruik van de veelzeggende anekdote, een gebeurtenis in iemands leven die in één klap morele keuzes en karakter onthult. Dat zegt meer, vindt Plutarchus, dan het precieze verloop van veldslagen of andere historische gebeurtenissen. Het valt zeker niet uit te sluiten dat een aantal van zijn anekdotes verzonnen is. Plutarchus zou dat gerechtvaardigd vinden in het belang van de diepere waarheid die erdoor wordt blootgelegd. Voor onze biografieprijs zou het hem denkkelijk diskwalificeren. Het kamp van Tóibín daarentegen zou deze strategie helemaal begrijpen.

Zijn ideeën over anekdotes zet Plutarchus expliciet uiteen in het leven van Alexander de Grote. Een veelzeggend voorbeeld is de manier waarop Alexander, nog als jongen, een ogenschijnlijk wild en onhandelbaar paard temt. Het verhaal illustreert zijn empathische maar ook moedige en krachtige vorm van leiderschap. Zijn vader verwoordt wat wij uit die gebeurtenis kunnen leren: ‘Jongen, zoek een koninkrijk van je eigen statuur. Macedonië is te klein voor jou.’ De biograaf laat een personage, Alexanders vader, het interpretatieve werk opknappen.

Begrijpelijke en uitlegbare samenhang zonder teleologie

‘Kijk naar het einde’ (dus oordeel met overzicht) en gebruik veelzeggende anekdotes of scènes. Het zijn antieke tips voor de moderne biograaf en daar hebben onze finalisten van vandaag totaal geen

boodschap aan. Hun werk is gedaan, zij wachten op de uitslag. Allemaal hebben zij hoofdpersonen in specifieke contexten bestudeerd, daar narratief verslag van gedaan en er verantwoording over afgelegd. Zij hebben zonder uitzondering op een verstandige manier ruimte gegeven aan onze menselijke hang naar narratieve coherentie en cohesie, op zoek naar optimale begrijpelijkheid. Gas geven en remmen, het is de moeite waard het driemaal te zeggen. Gas geven doen wij allemaal zelfs bij iets banaals als het schrijven van een sollicitatiebrief, waarbij ons CV zo wordt ingekleed, door selectie, ordening en presentatie van feiten, dat het tot niets anders lijkt te kunnen leiden dan die ene specifieke baan. Ook voor een biograaf is dat een aantrekkelijke en moeilijk te vermijden strategie. Maar de ware meester kent de risico's van 'reverse engineering' en toont beheersing waar het om de grootste uitdaging van een biograaf gaat: te durven laten zien dat de logica middenin de gebeurtenissen van het leven mogelijk toch best ver te zoeken was, zonder de lezer te beroven van een interpretatie compleet met samenhang en oorzakelijke verbanden. Dat is de kunst. En de wetenschap.

Crevel, Maghiel van, 'Thanatography and the Poetic Voice. Ways of Reading Haizi', *Minima Sinica* 1 (2006), 90-146.

Herodotus, *Historiën*, vert. Onno Damsté. Bussum 1968; *Herodotos: het verslag van mijn onderzoek* Hein van Doolen. Amsterdam 1995; *Herodotus: Alles wat ik zag, hoorde en onderzocht*, vert. Wolther Kassies. Amsterdam 2019.

Layne, Bethany, 'Colm Tóibín, The Anchored Imagination of the Biographical Novel', *Éire-Ireland* 53.1-2 (2018), 150-166.

Plutarchus, *Alexander. Leven, betekenis, uitspraken*, vert. Gerard Janssen. Leeuwarden 2012.